

พื้นฐานของทักษะหลักสำหรับเยาวชนนักพัฒนาที่เรียกว่า ‘การศึกษาชุมชน’

ทวิภัทร บุญชริกสวัสดิ์ เรียบเรียง¹

โดยพื้นฐานที่สุด เยาวชนนักพัฒนา ต่างก็ต้องรู้จักสังเกตและทำความเข้าใจสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นรอบๆตัว เห็นปัญหาการพัฒนา ตลอดจนเป้าหมายของการพัฒนาที่ตนเองอยากเห็น

ทั้งนี้ทั้งนั้นเราอาจจะสรุปออกมาเป็นกระบวนการในการคิดได้ 3 ส่วน คือ

- (1) สถานการณ์ที่เกิดขึ้น / ปัญหาการพัฒนา : คืออะไร?
- (2) จุดมุ่งหมายของการพัฒนา : เพื่ออะไร?
- (3) วิธีการ หรือขั้นตอนการทำงานพัฒนา : ทำยังไง? (ในส่วนของ 3 นี้จะต้องพร้อมที่จะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ไม่เป็นสูตรสำเร็จตายตัว)

แน่นอน! เมื่อไหร่ที่พูดคำว่า ‘การพัฒนา’ ออกมาแล้ว ใครได้ยินได้ฟังก็ต้องรู้สึกว่ามันจะต้องเป็นอะไรที่ซีเรียสแหยงๆ เพราะต้องมีปัญหา มีคนทุกข์ร้อน มีคนอยากให้อะไรช่วยเหลือ ...มันก็จริงส่วนหนึ่ง แต่ก็ไม่เสมอไป เพราะสิ่งที่เปลี่ยนให้งานพัฒนา ‘สนุก’ ได้อย่างทันตาเห็นก็คือสิ่งที่เรียกว่า ‘การศึกษาชุมชน’ นี้แหละ เพราะมันจะทำให้การตอบปัญหาในกระบวนการคิดทั้ง 3 ข้อที่ตั้งเอาไว้ได้ และสามารถตอบได้อย่างสนุกด้วย เพราะเมื่อไหร่เราได้คำตอบมากขึ้นเท่าไร การพัฒนาของเราก็จะเป็นสิ่งที่ทำแล้วสนุกสนานมากขึ้นเท่านั้น

ทีนี้ว่าแต่ว่ามันคืออะไรกันแน่ ไอ้สิ่งที่เรียกว่าการศึกษาชุมชนนะ!? ..ถ้าสรุปอย่างสั้นที่สุด มันก็คือ “การพยายามทำความเข้าใจสิ่งที่คนกลุ่มนั้นๆพื้นที่นั้นๆ เขาให้ความสำคัญร่วมกัน จนทำให้เขามาอยู่ร่วมกันได้” ดังนั้น ชุมชนจึงอาจจะเกิดขึ้นที่ไหนก็ได้ ในโลกออนไลน์ ในหมู่บ้านชายป่า ในโรงงาน ในโรงเรียน ในคณะของมหาวิทยาลัย โดยการจะมีความเป็นชุมชนได้นั้น จะต้อง มี 3 สิ่ง คือ

1. จิตสำนึกร่วม (Consciousness)
2. หลักการ (Principle)
3. จุดมุ่งหมาย (Purpose)

ตัวอย่างที่แสดงถึงลักษณะความเป็นชุมชน ก็เช่น ‘ชุมชนประมง’ - สิ่งที่สำคัญก็คือการประกอบอาชีพ ออกหาปลา จับสัตว์น้ำ และผู้ที่ให้ความสำคัญกับสิ่งนี้ร่วมกันก็เรียกว่า ‘ชาวประมง’ ซึ่งการที่เราจะเข้าใจชาวประมงได้นั้น เราไม่จำเป็นจะต้องถึงขั้นเอาตัวเราไปเป็นชาวประมงเอง แต่เราต้องพยายามทำความเข้าใจสิ่งที่ชาวประมงให้ความสำคัญร่วมกัน เช่น การจับสัตว์น้ำ การออกเรือ และความอุดมสมบูรณ์ในทะเลบริเวณแถบๆนั้น ดูว่ามันมีความหมายกับชาวประมงยังไง ชาวประมงนิยามว่าสิ่งต่างๆเหล่านั้นมีความหมายกับชีวิตของพวกเขาอย่างไรบ้าง¹ ซึ่งถ้าเรามีความตั้งใจที่จะเรียนรู้คุณค่าเหล่านั้น ก็เท่ากับว่าเรากำลังเริ่มต้นที่จะเข้ากระบวนการที่เรียกว่า ‘การศึกษาชุมชน’ กันแล้วละ!

¹ นักจัดการความรู้และพัฒนา มูลนิธิวิจัยไวยา (why i why Foundation)

เพราะการศึกษาชุมชนนั้นคือการมองเห็นระบบ ระเบียบแบบแผน จนสามารถอธิบายได้ว่าชุมชนนั้นๆ มีสภาพโดยรวมเป็นอย่างไร มีเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อม รูปแบบการผลิต การทำมาหากิน หรือมีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร มีกฎกติกาการยาทในการอยู่ร่วมกันอย่างไร มีปัจจัยอะไรบ้างที่เข้ามากำหนดรูปแบบและทิศทางของความสัมพันธ์ในชุมชนนั้นๆ รวมถึงการเข้าใจศักยภาพที่อยู่ในชุมชนนั้นๆ ที่จะใช้แก้ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้ด้วยⁱⁱ

หลักการกว้างที่สุด เบื้องต้นที่สุดในการศึกษาชุมชนนั้น อาจจะแบ่งได้เป็น 4 หลัก คือ

1. ปรากฏการณ์ในชุมชน ก็เหมือนกับปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมอื่นๆ คือ จะมี ‘ปรากฏการณ์ผิวหน้า’ ซึ่งเป็นสิ่งที่เราเห็นๆกันอยู่ เห็นแล้วก็อธิบายได้เลย เช่น สวย-ไม่สวย หรุษ-ทรวดทริศ ส่วนปรากฏการณ์อีกอันหนึ่งก็คือ ‘ปรากฏการณ์เชิงลึก’ ที่เป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ผิวหน้าอีกทีหนึ่ง อาจจะเป็นที่ที่ไปของปรากฏการณ์ผิวหน้าหลายๆอย่างด้วย เช่น ที่ชุมชนนั้นสกปรกทรุดโทรมหรือผู้คนเจ็บป่วยกันมาก เมื่อค้นหาสาเหตุให้ลึกลงไป ก็อาจจะพบปรากฏการณ์ที่ลึกลงไปว่าในชุมชนนั้นตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งอุตสาหกรรมที่ก่อมลพิษ

2. ปรากฏการณ์ในชุมชน มีหลายมิติที่ทับซ้อนกันไปมา มิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครองมักจะซ้อนทับกัน เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน จึงต้องพยายามศึกษาอย่างรอบด้านหลายๆมิติ

3. ปรากฏการณ์ในชุมชน มักถูกอธิบายผ่านคนหรือกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกัน จึงมักมีคำอธิบายชุมชนที่หลากหลาย ไม่มีความจริงหนึ่งเดียว แต่มักเป็นความจริงหรือคำอธิบายของคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในชุมชนนั้นๆ รวมถึงถูกตีความจากความเข้าใจของเราเองที่เป็นผู้ศึกษาอีกทอดหนึ่งด้วย ดังนั้นจึงควรต้องศึกษาชุมชนโดยเปิดโอกาสให้คนหลากหลายเข้ามามีส่วนร่วม

4. ปรากฏการณ์ในชุมชน เราจะศึกษาโดยไม่เปรียบเทียบไม่ได้ เพราะการเปรียบเทียบจะทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนนั้นๆ การพิจารณาความเหมือน-ความต่าง จะช่วยให้ผู้ศึกษาชุมชนหาข้อสรุปที่จะใช้อธิบายชุมชนนั้นได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นอย่างชัดเจน

สำหรับแนวทางอย่างง่ายๆสำหรับการศึกษาชุมชนนั้น อาจจะต้องลงมือทำ 4 เรื่อง ดังนี้

1. ศึกษาประวัติ ที่มาที่ไป และรูปแบบการใช้ทรัพยากรของชุมชนนั้นๆ ซึ่งก็คือการศึกษาชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากร ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน หรือความสัมพันธ์ของชุมชนกับภายนอกชุมชน มองเห็นและอธิบายปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับชุมชนได้ชัดเจน และสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับชุมชนโดยแบ่งเป็นช่วงเวลาในแต่ละช่วงได้

2. ศึกษาผู้นำ และบทบาทของผู้นำในฐานะจุดศูนย์กลางเชิงอำนาจในชุมชนนั้นๆ โดยพิจารณาที่มาของผู้นำ การตัดสินใจเลือกผู้นำของชุมชน และบทบาทของผู้นำที่มีต่อชุมชนในด้านต่างๆ

3. ศึกษาทั้งความสัมพันธ์ที่ราบรื่นปกติและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

4. สร้างข้อสรุปจากการศึกษาเป็นโมเดลหรือคำอธิบายหลัก เพื่อเป็นเครื่องมือนำทางในการศึกษาและอธิบายชุมชนนั้นๆ เช่น ชุมชนชาวนาไทยเป็นสังคมเครือญาติ ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่-ผู้น้อย มีการแบ่งชนชั้นหรือแบ่งสถานภาพทางสังคมอยู่ทั่วไป

จะเห็นได้ว่า ‘การศึกษาชุมชน’ นั้น มีหลักการเบื้องต้นที่เยาวชนนักพัฒนาควรให้ความสำคัญ เพราะหลักการเหล่านี้จะช่วยให้ นักพัฒนาตั้งหลักได้อย่างมั่น เริ่มต้นศึกษาชุมชนได้อย่างรวดเร็ว ตลอดจนสามารถเข้าใจการศึกษาชุมชนได้อย่างลึกซึ้ง ไม่ได้เห็นแต่เทคนิคในการศึกษาต่างๆ และยังช่วยให้เห็นความเชื่อมโยงกันของเทคนิคการศึกษาชุมชนได้อย่างดีอีกด้วย

รายการอ้างอิง

ชัยนัต วรรณะภูติ. “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” ใน *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*, อุทัย
ตุลยเกษม บรรณาธิการ, ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536

Mark S. Homan. **Promoting Community Change**. Books/Cole Publishing Company Pacific
Gove California, USA. 1994

i Mark S. Homan ให้ความหมายของ 'ชุมชน' ว่า "คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกื้อกูลกัน" ดู (Mark S. Homan, 1994 p.80)

ii ชัยนต์ วรรณะฤดี ได้อธิบายความหมายของการศึกษาชุมชนเอาไว้ว่า "เป็นการศึกษาและอธิบายอย่างเป็นระบบว่า ชุมชนนั้นมีสภาพโดยรวมเป็นอย่างไร มีเงื่อนไขทางด้านสิ่งแวดล้อม รูปแบบการผลิต หรือการทำมาหากิน มีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร มีการจัดระเบียบทางสังคมอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กรชาวบ้านมีอย่างไร มีปัจจัยหรือมีอิทธิพลจากชุมชนภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างไร ชุมชนมีองค์ความรู้ที่ได้สะสมมาอย่างไร มีวิธีการ มีศักยภาพอย่างไรในการแก้ปัญหาและมีปัจจัยอะไรที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางและรูปแบบความสัมพันธ์ ข้อมูลเหล่านี้ ถ้าสามารถเก็บรวบรวมได้ ก็จะนำมาซึ่งความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง" (ชัยนต์, 2536, น.23-25)